

ДРУШТВЕНИ ОДНОСИ И ПОЛОЖАЈ РОМСКИХ УЧЕНИКА УНУТАР НОВОСАДСКИХ ОСНОВНИХ ШКОЛА

Сажетак: У раду се полази од становишта да су стереотипи и предрасуде о Ромима дубоко укоренењени у нашој култури и да је генерална слика о Ромима обојена омаловажавањем, игнорисањем и/или избегавањем што може да произведе негативне импликације на положај ромске деце унутар вршњачке групе у школским објектима. У уводном и теоријском делу овог рада укратко ће се приказати и анализирати стање, структура, проблеми и изазови ромске популације у Републици Србији када је у питању образовни систем, а након тога следи концептуализација феномена стереотипа и њихово контекстуализовање у домену поменутог проблема.

Главни истраживачки задатак овог рада представља сагледавање и анализа друштвених односа и положаја ромских ученика унутар четири новосадске основне школе, од којих се две налазе у центру града, док су две са периферије града, помоћу социометријске технике. Поред тога, добијени резултати ће омогућити и сагледавање евентуалних разлика у положајима ромских ученика у вршњачкој групи у школама у центру града наспрам оних које се налазе на периферним деловима града.

Кључне речи: ромска деца, положај у вршњачкој групи, образовни систем, стереотипи

Анализа проблема ромске популације у Републици Србији – актуелно стање, препреке и изазови (у образованом систему)

Роми представљају хетерогену етничку групу која живи у многим земљама широм света, а питања која се тичу статуса ромског народа, њихове интеграције и/или инклузије, запослености, социјалне заштите, образовања и/или квалитета живота налазе се високо на дневном реду европске (социјалне) политике. Роми су вековима уназад дискриминисана етничка група и упркос снажном правном оквиру који би требало да забрањује сваки облик дискрими-

* jovana.skoric@ff.uns.ac.rs

нације, Роми широм Европе још увек немају адекватан приступ здравству, образовању, социјалној заштити итд. Могло би се рећи да су они етничка група и национална мањина која по свим обележјима заузима најниже лествице друштвене хијерархије у већини европских земаља, а у неким регионима жртве су ропства и насилне асимилације (Радушки, 2004)

Наиме, Роми представљају највећу мањинску групу у Источној Европи (Gheorghe, 1991; Varany, 1994, 2012, Свејић, 2014) и једну од највећих мањинских група у читавој Европи. Тачан број Рома у Европи није прецизан, а званични подаци са пописа који се односе на ромску мањину недовољни су и обично далеко од стварне ситуације, међутим према проценама стручњака њихов број на европском тлу износи преко 11 милиона (European Commission, 2012). Према последњем попису становништва у Србији има 108 193 Рома, или 1.44% од укупног становништва (RSZ, 2011). Међутим, према проценама различитих стручњака реалан број се креће око 500 хиљада и према тим подацима Роми представљају највећу националну мањину у Србији са око 6% од укупног броја становништва.

Када је аутономна покрајина Војводина у питању - у седам војвођанских округа налази се 181 ромско насеље (бројније од 15 кућа). Најмање, свега 6 насеља је у северно-бачком округу, док је у западно-бачком и северно-банатском по 15 насеља. У јужно-бачком је евидентирано 50 насеља, док је у сремском округу 45. Стање у средње-банатском округу је 32 насеља, док је у јужно-банатском 12 (RSZ, 2011). Из приказаних података може да се види да нема правилности у њиховој етнотериторијалној дистрибуцији, а различити подаци (види и Радушки, 2004) приказују благу инклинацију Рома (или њихово гравитирање) ка већим градовима попут Новог Сада, Суботице, Зрењанина, Кикинде итд.

Роми представљају једну од најсиромашнијих и најугроженијих група у Србији са акутним социјалним проблемима и оно што није спорно јесте да трпе последице трајног и снажног друштвеног искључивања нарочито када се ради о запослењу, образовању, здравству, социјалним услугама итд. (Види и Шкорић, 2017). Као резултат свега наведеног, многи Роми живе у небезбедним условима, као што су велики кампови на периферијама града, без струје и/или текуће воде, док неки живе у приколицама или чак на улици. Наиме, Роми су просторно веома дисперзивно настањени, што је важан индикатор за разумевање њиховог начина живота, али и отежавајућа околност за истраживаче у овој области.

Ромска популација је најмлађа популација у Србији; 31,80% од њих припада старосној категорији до 14 година, а 26,38% у старосној категорији до 29 година, те је јасно да оваква старосна структура није компатибилна са стварним уделом ромске деце у систему образовања. Оно што је битно да се нагласи јесте да, као и у већини европских земаља, постоји недостатак потпуно прецизних доказа о броју ромске деце у образовном систему у Србији, међутим доступни подаци указују да је образовна структура ромске деце изразито лоша и да је велики број ромске деце искључен из овог система (види и MISC, 2014).

У Србији је званично је 82 800 ромске деце која су у узрасту када би требало да похађају основну школу, међутим 65 500 њих не иде у школе (Study for the Roma Education Fund, 2004). Према званичним резултатима MISC 5 - 15% деце ромске популације је у потпуности ван система основног образовања, док је 64% ромске деце ван система средњошколског образовања (MICS, 2014: 192).

Поред тога, посебан проблем представља и рано напуштање школовања од стране девојчица између 15. и 19. година због удаје и заснивања породице (чак 43%), док је проценат код девојчица исте доби у општој популацији свега 4%. Такође, резултати MICS 5 приказују и да је тек 80% ромске деце која су уписала први разред похађала и предшколски припремни програм (док је код опште популације 98%). Целокупну ситуацију прати и велико осипање ромских ученика из система образовања и (неоправдано) смештање у специјалне школе које похађају ученици са сметњама у развоју (UNDP Србија, 2006; IP-SOS, 2012). Према извештају *Националног савета ромске националне мањине* евидентирано је да постоји извештан тренд уписивања у основне школе, али да се прва осипања јављају већ при завршетку првог разреда основне школе, а значајнија стопа осипања наступа у другом и трећем разреду основне школе када ромска деца често и прекидају своје школовање. Поред тога, *ТИМ за социјално укључивање и смањење сиромаштва* забележио је податке о некој врсти насиља од стране вршњака и/или наставника у образовним инситуцијама, коју је искусило чак 86% ромске деце у узрасту од 1 до 14 година (ТИМ за социјално укључивање, 2016).

У наредној табели ће се приказати резултати MISC истраживања у Србији и поређење њихових резултата из 2005. и 2010. године. Ово поређење је значајно и из разлога што су у том периоду уведене многе промене у образовном систему као што су увођење ППП-а као обавезног „нултог” разреда, увођење рада педагошких асистената и здравствених медијатора итд.

Индикатор	2005		2010	
	Општа популација	Ромска насеља	Општа популација	Ромска насеља
Процент деце узраста за упис у основну школу која тренутно похађају 1. разред	94.4%	64.7%	94.9%	90.9%
Процент деце основношколског узраста која похађају основну или средњу школу	99.1%	73.6%	98.7%	88.5%
Процент деце која се упишу у први разред основне школе и која доспеју до 5. разреда	99.8%	97.1%		
Процент деце која се упишу у први разред и која доспеју до 8. разреда			98.6%	85.9%
Стопа завршавања основне школе	98.5%	60.8%	104.1%	62.7%
Стопа настављања школовања у средњу школу	97.2%	73.4%	98.1%	68.1%

Табела 1. *Поређење образовних резултата из 2005. године у односу на 2010. годину (MISC, 2014)*

Из табеле MISC 5 могу да се сагледају позитивне промене у 2010. у односу на 2005. годину. Процент ромске деце која похађају основну или средњу школу је порастао за 73.6% на 88.5%, док је проценат деце која су уписала први разред порастао са 64,7% на 90.9%, а незнатна позитивна промена видљива је и у стопи завршавања основног школовања. Оно што такође може да се закључи јесте да и даље постоји велика разлика у свим стопама када су у питању деца из ромских насеља у односу на општу популацију.

Стереотипи ка Ромима као потенцијални разлог недовољне инклузије ромске деце (у образовни систем)

Тема стереотипа и предрасуда намеће читаву палету питања: због чега се јављају стереотипи? Да ли их треба схватити као потребу појединаца да поједноставе реалност или као тенденцију да се продре иза површине информација? Да ли их је потребно сагледати као одговор на неке спољашње фрустрације или као одраз дубљих и скривених личних и мотивационих варијабли? Или су они пак производ еволутивног наслеђа или неке одређене културе? (Opacic and Vujiadinovic, 2005).

Баркерова (Barker, 2003) дефиниција описује стереотипе као „унапред створене и релативно фиксне идеје о појединцу, групи или друштвеном статусу”. Ове идеје се обично заснивају на површним карактеристикама или пренаглашеним особинама посматраним у неким члановима групе (Barker, 2003: 13). Најкраће речено, могло би се рећи да стереотипи представљају менталне представе које појединци имају о групама људи (vidi i Veilock S, R. J. Rydell and A.R. McConnell, 2007; Binning and Sherman, 2011).

Стереотипи могу да садрже и неке корисне или тачне информације, али углавном су негативног карактера и могу да имају негативне импликације. Хофман (Hofman, 2004) сматра да су стереотипи у ствари „колективне конструкције” или колективне представе које могу да буду веома близу реалности, али углавном не одговарају истој. Слично томе, Бертинг (Berting, 2012) сматра да су они усађени у нашим главама у процесу одрастања у одређеном друштву и друштвеном миљеу као и језик који смо научили код куће. Поред тога, битно је напоменути да су стереотипи изузетно отпорни на промене и упркос постојању информација које им се супротстављају. Наиме, такве информације се често тумаче као изузетак од општег правила и не придаје им се много важности. Као пример може да послужи стереотип попут тога да су сви Роми прљави и када дође до ситуације када се види сређен, чист и лепо обучен Ром вероватно би закључили да тај Ром није типичан пример и да су генерално Роми и даље прљави.

Могло би се рећи, тврде Џонс и сарадници, да стереотипи представљају замку која филтрира оне информације које нису у складу са нашим претпоставкама. Тачније речено, ми смо склони да занемаримо или игноришемо чињенице које изазивају наша уверења, посебно када немамо капацитет да се

им се супроставимо. Дакле, овај селективни филтер ће појачати само оне информације које одговарају нашим претпоставкама или најкраће речено - ми видимо само оно што желимо да видимо (Johns, Inzlicht and Schmader, 2008). Слично томе, Хофман сматра да су стереотипи велика уштеда времена, у смислу да можемо формирати мишљење без познавања релевантних чињеница (Hofman, 2004).

Аронсон и сарадници сматрају да сложеност друштвене околине, са једне стране и ограничени спозајни капацитети с друге стране доводе до тога да информације које примамо морају на неки начин да се категоризују и у томе нам помажу стереотипи који олакшавају обраду информација и разумевање друштвених ситуација. Међутим, они такође упозоравају на опасност стереотипа који су у могућности да онемогуће опажање интериндивидуалних разлика и тада су они неадаптивни и потенцијално дискриминаторни (Aronson, Wilson and Akert, 2004).

Као још једна од значајних карактеристика стереотипа јесте да они могу да створе *самообистинујућа пророчанства* због корелације између веровања и понашања. У суштини, наша слика о себи у великој мери је под утицајем шта други људи мисле о нама, исто тако је и са групом људи. Као пример може да послужи стереотип да су сви Роми глупи и нису способни да се школују и у том смислу, када је у питању самообистинујуће пророчанство, код Рома може да се јави сумња у сопствене способности и вредности што може да резултира у одустајању од школовања, лошим школским постигнућима итд.

Генерално, стереотипи су све до 1970-их година имали искључиво негативну конотацију, међутим каснији истраживачи препознају и позитивне стереотипе. Наиме, позитивни стереотипи се често посматрају као охрабрујућа околност у смислу да подстиче на неку позитивну особину и/или радњу, међутим, користећи их, ви и даље нећете видети комплетну слику неке особе и/или групе. Потом, позитивни стереотипи могу да буду и штетни у смислу да постављају нереална очекивања након чега може да уследи разочарање, неуспех итд. (Rydell, McConnell and Beilock, 2009).

Упркос неким позитивним стереотипима (нпр. Роми имају природни таленат за музику, весељаци су по природи итд.), стереотипи о Ромима су претежно негативног карактера. Ови стереотипи засновани су на генерализацији и најчешће настају због опште нетолерантности на различитост и културни диверзитет, недостатка личн(и)јих контаката са Ромима, из незнања о њиховој историји, култури, традицији итд. Идентификација Рома често је на првом месту по физичком изгледу (нпр. тамна кожа и коса), мирису (нпр. прљави су и смрде) и по одећи (нпр. када жене носе традиционални шарени калдарасхи костим) итд. Поред тога, њих прате стереотипи попут тога да су лењи, непоштени, неморални, варалице и да су њихова деца неспособна за школу и друштвени живот ван њихових махала. Наиме, у Србији, као и у већини европских земаља, генерална слика о Ромима је обојена омаловажавањем, а истраживања јавног мњења показују да су предрасуде и стереотипи о Ромима универзални и свеприсутни. Неки од најчешћих јесу „Цигани краду“; „Цигани су ментално хендикепирани“; „Цигани воле да живе у изолацији, а уједињени су

међусобно”; „Цигани су паразити достојни презира”; „они су генетски предодређени да буду лопови и наркодилери”; „Цигани су извор заразе” итд. Поред тога, често се ромска заједница доживљава као „непријатна претња новим европским идејама и култури високог богатства, раста и благостања (Maguniak, 2004: 58)”.

Највећи број горепоменутих стереотипа о Ромима су се показали као нереални и нетачни. На пример, постоје докази и истраживања (npr. Ringold, 2000) која показују да Роми активно траже запослење и покушавају да се укључе у образовни систем, међутим проблем је суочавање са дискриминацијом док траже посао јер чак и када имају потребне квалификације тешко долазе до запослења, а у неким случајевима су и жртве инситуционалне дискриминације, а често им се изричу и највише казне за ситне преступе па им то представља препреку за запослење.

Све ово доприноси томе да Роми налазе послове у сивој зони или уопште не раде што резултира константном ризику ромског народа од дугорочне незапослености. У том случају, није тешко схватити да је куповина уџбеника, школског прибора и сл. тешко изводљиво, а излети и екскурзије, које су добра прилика да се деца интегришу у вршњачку групу, је немогуће приуштити. Са друге стране, ромски родитељи су често незаинтересовани за образовање јер код њих доминира уверење да су вредности у школама у ствари средство акултурације и да ће на крају бити апсорбовани и потпуно нестати у смислу губитка ромског идентитета, традиције, културе, вредности итд (Kurek, Osuch, Swietek and Rachwal, 2012).

С обзиром на горепоменућу ситуацију, као решење за материјалне проблеме Роми проналазе у примању социјалне помоћи и није редак случај да постају зависни од ње и на тај начин ствара се нов стереотип те се оптужују да не желе да раде и да зарађују новац. Све ово имплицира чињеницу да су данас заробљени у зачараном кругу сиромаштва и социјалне искључености, а често нису сами криви за то. Наиме, Роми се у таквој нестимулативној и игноришућој средини не осећају прихваћенима што у великој мери доприноси њиховој добровољној изолацији што даље резултира новим стереотипима да им одговара такав начин живота и да су неспособни да живе ван махала (Јакшић и Башкић, 2002).

Стање у образовним институцијама је готово исто, Роми су често изложени различитим облицима манифестне и латентне дискриминације од стране наставног кадра, чланова школске управе, деце и родитеље већинске популације (npr. Nemelsoet, 2012;). Ромска деца су често смештена у последње клупе, а друга деца неће да ступају у контакте са њима, а није ретка појава ни вербалних и физичких напада (Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji, 2016). Поред тога, ромској деци су у редовним школама често понуђене „једноставније” верзије наставног плана и програма што им онемогућава стицање квалитетног и једнаког образовања. Пре свега, требало би да се постави питање да ли су образовне установе у Србији прилагођене ромској деци? Различита истраживања (нпр. Praxis, 2011; IPSOS, 2012) сведоче и о сегрегацији ромске деце у специјалне школе и одвојене институције што сигурно

не иде у прилог промоцији инклузивног образовања. Генерално, специјалне школе су махом задовољне јер ромска деца подижу ниво општег успеха тих школа, док су психолози задовољни јер су спасили ромску децу, склонили их са улице и заштитили их од могуће дискриминације у редовним школама. Такође, нису незадовољни ни родитељи ромске деце јер им деца ипак иду у школу. Једини проблем, констатује Јакшић, овим општим задовољством је што ромска деца улазе у један мрачан тунел без животне перспективе (Јакшић, 2007). Сегрегација се негативно одразила на будућност не само ромске деце, већ и читаве ромске популације. Чињеница је да су ова деца често показивала завидне успехе у специјалним школама, али им је могућност за даљим школовањем услед редукованог образовног програма изузетно смањена и сведена на минимум.

Пре доношења нових мера (Законом о образовању и васпитању из 2009 године) у специјалним школама било је чак 30% ромских ученика (Open Society Institute, 2007; IPSOS, 2012). Овај податак је крајње поражавајући јер је средина аутоматски смештала ромску децу у специјалне школе и тиме стварала још дубљу дискриминациону климу. Ромска деца у специјалним школама не могу да добију адекватно и квалитетно образовање јер боравак у овим школама само наставља неадекватно и недовољно стимулисање интелектуалног развоја што код деце може читав низ озбиљних последица.

У прилог горенаведеним тврдњама о дискриминацији ромске деце у систему образовања сведочи и истраживање Ћировића, Јошића и Жежеља приказује негативне ставове ученика према ромској деци у највећој мери због различите културе, а евидентирано је да су ромска деца често предмет изругивања од стране друге деце, али и наставника (Ћировић, Јошић и Жежелј, 2011). Као један од главних узрока социоемотивне неповезаности ромске деце са друговима из школских објеката и распрострањених стереотипа и предрасуда истиче се и нередовно похађање наставе (Мауџес, 2013). Осим тога, ромска деца су често одбачена од стране вршњачке групе и из разлога што су обично старији од својих школских другова те се из тог разлога јављају проблеми у међусобној комуникацији.

У сваком случају, ромска деца и њихове породице се не осећају прихваћенима када су у питању образовне институције што може да утиче и на слабљење мотивације за школовањем и постизањем бољег успеха. Поврх тога, ромски родитељи често исписују децу из школа из жеље да их заштите, а то се често тумачи као незаинтересованост за децу и образовање.

Ови видови понашања и дискриминације директно су пропорционални циљевима образовања и васпитања који су *Законом о образовању* из 2009 године предвиђени, а неки од њих јесу пун интелектуални, емоционални, социјални, морални и физички развој сваког детета, ученика и одраслог, у складу са његовим узрастом, развојним потребама и интересовањима; развој свести о себи, самоиницијативе, способности самовредновања и изражавања свог мишљења; стицање квалитетног знања, вештина и ставова које су свима неопходно за лично остварење и развој, инклузију и запослење и стицање и развијање основних компетенција у погледу комуникације на матерњем језику и/или

развој и поштовање расне, националне, културне, језичке, верске, родне, полне и узрасне равноправности, толеранције и уважавања различитости итд. (Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja - član 4, 2009).

Као један од експлицитних видова реаговања на проблем ромске популације и постојећих предрасуда и стереотипа сачињен је 2009. године када је основана Стратегија за унапређење положаја Рома у Републици Србији (Strategija za unapređenje položaja Roma u Republici Srbiji, 2010) која представља базу, тачније развојну стратегију за побољшање положаја Рома и смањење диспаритета између ромске популације и већинског становништва. Ова стратегија представља мере у области образовања, а као главни циљеви наводе се: „1) укључивање Рома у образовни систем и обезбеђивање континуитета у образовању; 2) обезбеђивање квалитетног образовања; 3) уважавање различитости и развијање интеркултуралних вредности; 4) неговање културног идентитета” (Zuković i Milutinović, 2014: 422).

С обзиром на све то, није чудна констатација Милутина Прокића који констатује да „Роми нису присутни у свести просечног грађанина као проблем овог друштва, односно као категорија људи која подноси највеће тешкоће свакодневног живота ” и закључује да „Роми немају ни снаге ни воље да се брже подигну са дна на коме се налазе” (Prokić, 1992: 112). Наиме, традиција ромске мањине баштини мноштво елемената који су другачија од вредности у друштву опште популације те је важно схватити да је проблем ромске искључености у ствари проблем целокупног друштва, а различита решења, програми, мере и афирмативне акције на свим нивоима су веома потребне.

Циљеви истраживања:

- Сагледавање положаја ромских ученика унутар вршњачке групе у четири новосадске основне школе
- Анализа и поређење положаја ромских ученика у вршњачкој групи из школа у центру града у односу на школе са периферне делова града Новог Сада

Методологија

Узорак

У истраживању је учествовало 111 ученика петих разреда основних школа са територије Новог Сада узраста од 11-12 година, од којих је 51 дечака (46%) и 60 девојчица (54%). Од укупног броја ученика њих 11 (10%) су ромског порекла, тј. 6 ромских девојчица и 5 ромских дечака.

У истраживању је учествовало четири основне школе од којих су две из центра града, док су преостале две са периферних делова града.

Технике прикупљања података

Социометријска техника (социограм) ће бити кориштен као квалитативна техника у циљу испитивања друштвених односа ромске деце као што су друштвена прихваћеност и социјални положај у односу на вршњаке. Поред тога, социометријска техника - тачније социограми ће нам омогућити и сагледавање разлике у положајима ромских ученика унутар вршњачке групе у школама из центра града и оних са периферних делова града. Питање на основу којег је формиран социограм гласило је: Наведите три најбоља друга/друга из разреда.

Процедура

У сврху израде истраживања контактирано је са координатором за ромска питања на територији града Новог Сада ради консултација о броју и положају ромске деце у новосадским основним школама. Након првог корака и разговора са координатором ступљено је у контакт са директорима основних школа те је одабрано четири основне школе (две из центра града и две са периферије града) које су пристале да њихови ученици учествују у истраживању. Потом је ступљено у контакт са психолозима и педагозима одабраних основних школа како би им представили циљеве истраживања и како би уговорили термине за вршење самог истраживања које је протекло без проблема и/или потешкоћа.

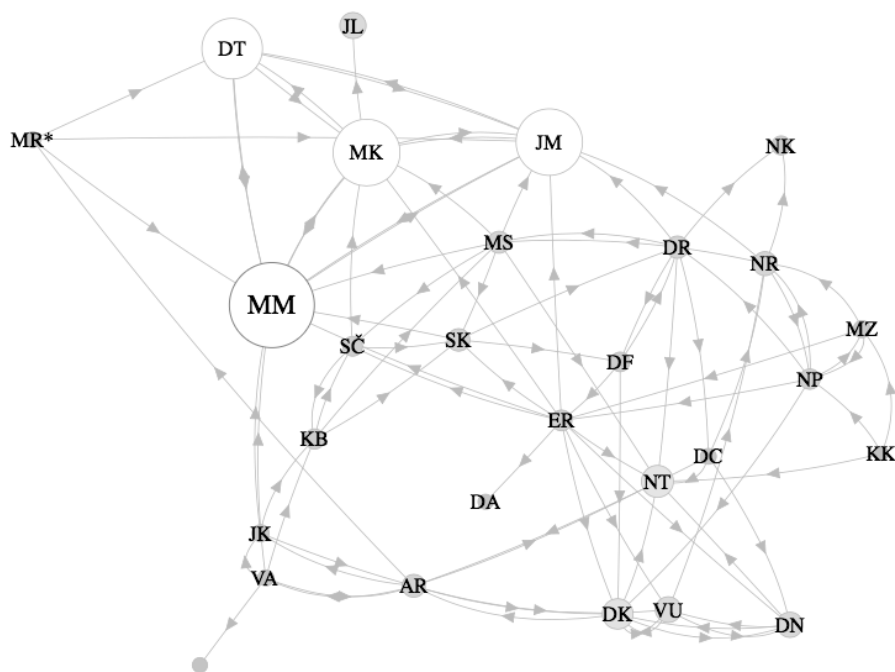
Резултати

Како би испитали друштвене односе и положај ромске деце унутар разреда у новосадским основним школама, служиће се социометријском техником. Социометријски метод, по дефиницији, мери (лат. *socius*) међуљудске везе и њен творац је амерички психолог Јакоб Л. Морен. Социометрија, најкраће рећено, представља скуп техника којима се испитују односи између припадника одређене групе. Морено је дефинише и као „математичко проучавање психолошких особина популација, експерименталних техника и резултата добијених применом кванитативних метода” (Moreno, 1953: 15-16). Наиме, социометрија као начин мерења степена повезаности међу људима може бити корисна не само у процени понашања унутар групе, него и као средство за смањење сукоба и побољшавања комуникације унутар групе (види и Gronlund, 1959). Могло би се рећи да термин "социометрија" има неколико значења, али је историјски њена најближа веза са Мореновом анализом интерперсоналних односа у делу Ко ће преживети?. Она се традиционално идентификује са анализом података прикупљених путем социометријског теста, типа упитника у којем се, грубо речено, од испитаника тражи да наведу са којим члановима групе којој припадају најрадије обављају неке активности. У овом контексту битно је напоменути да је тежиште Мореновог приступа на емоционалним

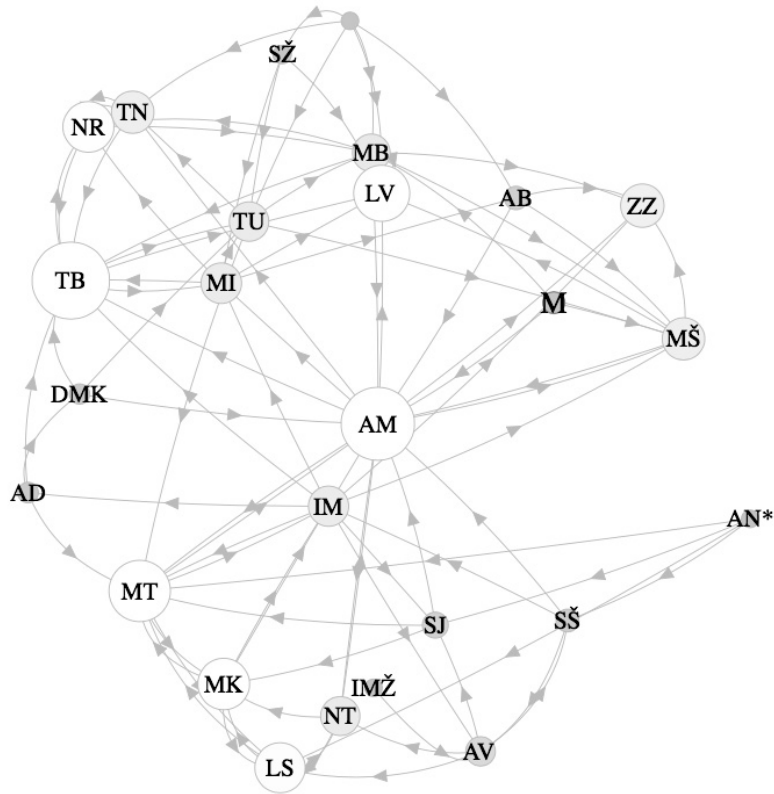
односима, међусобном привлачењу и одбијању чланова одређене групе и посредством ових елемената долази се до сазнања о емоционалној структури одређене групе (Moreno, 1953).

Морено је појединце у групама видео као "социјалне атоме" у којима појединца окружују особе са којима има позитивне или негативне односе. Појединци су били и кључна тачка обрасца односа улога које деле са другима, односно извесни "културни атом". Ако би се групе могле уредити тако да је сваки појединац окружен особама са којима има позитиван однос и уз минимални конфликт улога, тада би се појединци понашали спонтаније у међусобним односима, а последица овог спонтаног понашања била би генерисање креативних одговора на ситуације и ови одговори би тада били преношени другима (Moreno, 1953).

С обзиром на то да је један од циљева овог истраживања сагледавање положаја и статуса ромских ученика унутар новосадских основних школа, у следећим *социограмима 1 и 2* ће се илустративно приказати положај (ромских) ученика у основним новосадским школама које се налазе у центру града.

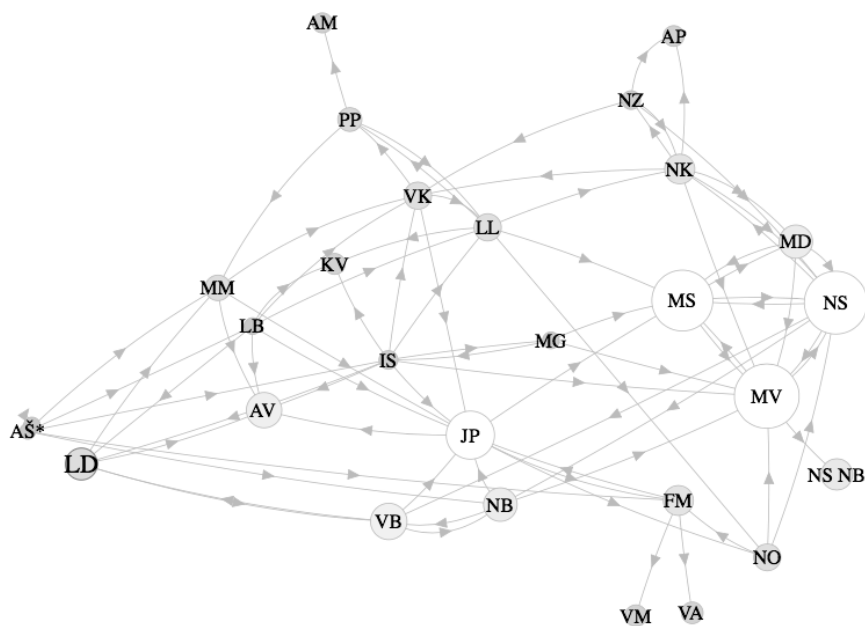
Социограм 1 – Приказ положаја ромске и неромске деце у основној школи у центру града (ромски ученици су обележени *)

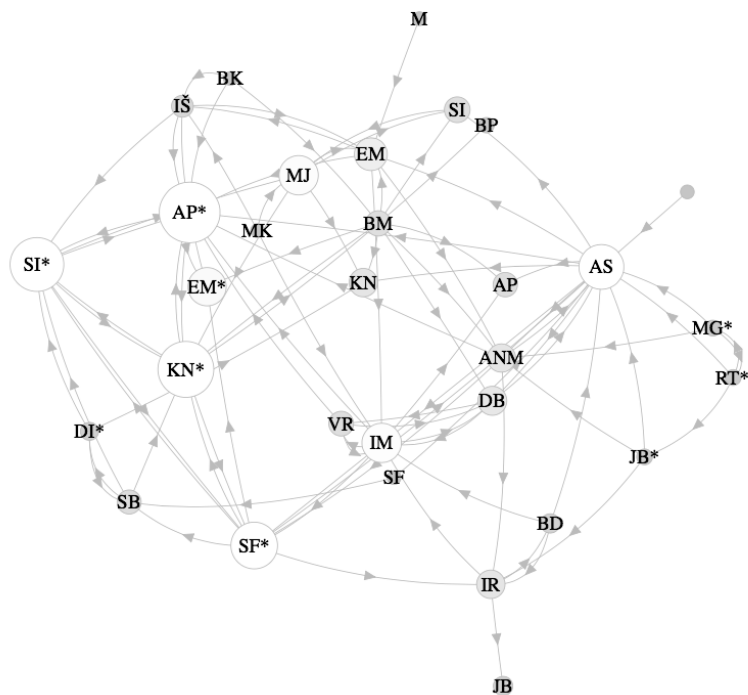
Социограм 2 – Приказ положаја ромске и неромске деце у основној школи у центру града (ромски ученици су обележени *)

На основу приказаних *социограма 1 и 2* може да се види да се ромски ученици (којих има по један у оба одељења) који похађају основне школе које се налазе у центру града, налазе на периферним деловима социограма што даље имплицира њихову неадаптираност у школску средину и неприхваћеност од стране вршњака. У првом случају, тј. на *социограму 1* један ученик (од преосталих 26) је изабрао ромског ученика за једног од три најбоља друга из разреда, док у другој школи у центру града чији су положаји приказани *социограмом 2* од преосталих 25 ученика нико није изабрао ромског ученика. Генерално, на социограмима 1 и 2 може да се примети да су остала деца прилично добро интегрисана у вршњачкој групи и умрежена међусобно, са минималним изузецима, те се јасно види негативан положај ромске деце у односу на децу из опште популације.

У наставку рада, *путем социограма 3 и 4* приказаће се положај и статус у вршњачкој групи ромских и неромских ученика у две основне школе са периферних делова Новог Сада.

Социограм 3 – Приказ положаја ромске и неромске деце у основној школи на периферији града (ромски ученици су обележени *)

Социограм 4 - Приказ положаја ромске и неромске деце у основној школи на периферији града (ромски ученици су обележени *)

На основу приказаних *социограма 3 и 4* може да се примети блага инклинација ка бољој интегрисаности ромских ученика у вршњачкој групи у школама које се налазе на периферији града. Наиме, на *социограму 3* видљиво је да, слично школама у центру града, у разреду има само један ученик ромског порекла, међутим евидентна је његова боља повезаност са децом из опште популације. Од преосталих 29 ученика, троје је изабрало ромско дете за једног од три најбоља друга из одељења што указује на повољнији положај ромског детета у односу на претходне школе. Када је у питању *социограм 4* и преостала школа на периферији града, добили смо прилично изненађујуће податке. Као прво, број ромске деце у одељењу је износио 8 што представља 27 процената од укупног броја ученика у том одељењу што није толико изненађујући податак с обзиром на то да се на периферијама града и налазе ромска насеља. Даље, оно што је представљало неочекивани податак јесте веома добра интегрисаност чак четири ромска ученика која су у *социограму 4* обележена великом круговима који представљају популарн(и)у децу са високим нивоом избора за једног од три најбоља друга од стране других ученика. У вези са тим, битно је напоменути да је на *социограму 4* уочена и корелација и узајамно одабирање између самих ромских ученика, што није могло да се уочи у претходним школама с обзиром на само једног ромског ученика у структури одељења.

Поред тога, као један од циљева овог истраживања предвиђена је и компарација положаја ромских ученика који се налазе у школама у центру града, наспрам оних које се налазе на периферији града. Као једно од првих запажања јесте да је у две основне школе у центру града веома мали број ромске деце, тачније само по једно ромско дете по одељењу која су обухваћена истраживањем. При томе, ромска деца у овим школама нису добро интегрисана, неприхваћена су и изопштена од стране деце из опште популације што је илустративно приказано на *социограмима 1 и 2*. Насупрот томе, подаци са *социограма 3 и 4* нам приказују повољнију слику положаја ромске деце унутар вршњачке групе у школама које се налазе на периферији града. Као прво, процентуално је већи удео ромске деце у разреду што је разумљиво с обзиром на чињеницу да су ромска насеља углавном на периферним деловима града, а као друго сам положај у вршњачкој групи је далеко повољнији него у школама у центру града на шта нам указују *социограми 3 и 4*. Посебно је занимљив податак да је у једној школи са периферије града у вршњачкој групи најпопуларнији ученик ромског порекла, а од 8 најпопуларнијих ученика чак 4 је ромског порекла.

Дискусија

Након раног детињства деца почињу да успостављају интензивније социјалне контакте са људима који су изван породичних кругова и то у великој мери са својим вршњацима што доводи до јачег утицаја на њихово понашање, али и на социоемоционални и когнитивни развој појединца (Bradley and Cogwyn 2002). Дакле, поред родитеља, учитеља и других одраслих особа са којима деца ступаје у контакте, велики утицај имају и вршњаци. Значај врш-

њачких односа потврђен је бројном истраживањима (нпр. Spasenović, 2003; Graham, Gangluff, Kollock and Pizza, 2009 итд.) које приказују квалитет и квантитет вршњачке интеракције током одрастања на каснији развој, а с обзиром на то да деца велики део свог времена проводе у школама – испитивање вршњачких односа унутар учионица доводи до значајних података о статусу и положају појединца у структури одељења те може да буде и значајан индикатор вршњачке прихваћености или одбачености (Spasenović, 2003).

За социјално укључивање ромске деце и њихово успешно функционисање у образовном систему веома је важно да се успоставе адекватни односи са људима, пре свега са вршњацима, са којима се сусрећу у свакодневним ситуацијама. Поред тога, у вршњачкој групи дете формира слику о себи, стиче различите социјалне вештине, учи се кооперацији и дељењу итд. Наиме, деца у школским објектима, проводе много времена на изградњи својих односа са друговима из разреда, а популарност међу вршњацима сматра се једним од показатеља њихове успешне интеграције у образовни систем и у друштву уопште. Насупрот томе, непопуларни ученици, који нису добро прихваћени и интегрисани са вршњачком групом често показују асоцијално понашање, лоше ментално здравље и често имају већи ризик од напуштања школовања (види и Cillessen and Borch 2006).

Подаци добијени посредством истраживања недвосмислено указују на то да је ромске деце процентуално веома мало у систему образовања (када су у питању новосадске основне школе) и да су Роми и даље етничка група која је на маргинама друштва, неприхваћена и игнорисана што имплицира даљу потребу за бављењем овим проблемом и на теоријском и на практичном нивоу. Положај ромских ученика у новосадским основним школама које се налазе у центру града указује на постојање и перпетуирање проблема њихове инклузије у образовни систем, те је неопходна реконструкција образовних институција, јавних политика али и промена свести целокупног друштва. Резултати истраживања такође указују и на диференцијацију када је у питању положај ромске деце у школама у центру града наспрам оних које се налазе на периферним деловима града, међутим сам рад се не бави објашњенима и разлозима томе – те отвара могућности за нова питања и теме којима би се могло бавити у будућности.

Литература:

1. Arsonson, E., T.D. Wilson and R.M. Akert (2004). *Social psychology*, Prentice Hall, New York
2. Barker, R. L. (2003). *The social work dictionary*, DC NASW Press, Washington
3. Beilock, S. L., R. J. Rydell and A.R. McConnell (2007). Stereotype threat and working memory: Mechanisms, alleviation, and spillover, *Journal of Experimental Psychology* 136: 256–276.
4. Binning, K.R. and D. K. Sherman (2011). Categorization and communication in the face of prejudice: When describing perceptions changes what is perceived, *Journal of Personality and Social Psychology* 101: 321-336

5. Bradley, H. R., and R.F. Corwyn (2002). Socioeconomic status and children development, *Centar for Applied Studies in Education* 4: 372-391
6. Cillessen, H., H.N. Antonius and C. Borch (2006). Developmental Trajectories of Adolescent Popularity: A Growth Curve Modelling Analysis, *Journal of Adolescence* 29 (6): 935–959
7. Graham, J. A., Gangluff, A., Kollock, K., Pizza, J. (2009), Relational Schemas in Children's Friendship Dyads as a Function of Peer Group Status. Dostupno na: <http://www.eric.ed.gov/>, Pristupljeno: 4.3.2018.
8. Gronlund, N.E. (1959). *Sociometry in the classroom*, Harper, New York
9. Hemelsoet, E. (2012). How to Make Sense of the Right to Education? Issues from the Case of Roma People, *Ethics and Education* 7 (2): 163-174
10. Hofman, D. A. (2004): Issues in Multilevel Research: Theory Development, Measurement, and Analysis. In Steven G. Rogelberg (ed.): *Handbook of Research Methods in Industrial and Organizational Psychology*, Oxford, Blackwell Publishing Ltd, pp. 247-274
11. IPSOS (2012). *Analiza osipanja iz obaveznog obrazovanja: uloga institucija i procesi na lokalnom nivou*, DILS, Beograd
12. Irović, I., S. Jošić i I. Žeželj (2011). Primjena i validacija testa implicitnih u mjerenju implicitnih predrasuda kod djece, *Suvremena psihologija* 2: 171-182
13. Jakšić, B. (2007). Obrazovanje i školovanje romske dece. U: Tadić, Lj. i G. Bašić (ur.), *Društvene nauke o Romima u Srbiji*. Beograd, SANU, str. 81-92
14. Jakšić, B. i G. Bašić (2002). *Romska naselja, uslovi života i mogućnosti integracije Roma u Srbiju*, Beograd Centar za istraživanje etniciteta
15. Johns, M., M. Inzlicht and T. Schmader (2008). Stereotype threat and executive resource depletion: Examining the influence of emotion regulation, *Journal of Experimental Psychology* 137: 691–705
16. Kurek, S., W. Osuch, A. Swietek and T. Rachwal (2012). How to educate Roma children? Steps in building a more efficient organization for the education of the Roma ethnic minority. Dostupno na: http://traindup.org/wp-content/uploads/2015/01/roma_manual_EN_final.pdf- Pristupljeno: 4.05.2018
17. Maryniak, I. (2004). *Think Roma, say Jew – you won't get away with it*, Index on Censorship, New York
18. Maučec, G. (2013). Identifying and Changing Stereotypes between Roma and non-Roma: From theory to practice, *Innovatives Issues and Approaches in Social Science* 6 (3): 181-203
19. Moreno, J. L. (1953). *Who Shall Survive?* Beacon House, New York
20. Opacic, G. and B. Vujadinović (2005). Ethnic distance and ethnic stereotypes as factors influencing the decision on repatriation. In: Opacic G., I. Vidakovic and B. Vujadinovic (eds.) *Living in post-war communities*. Dostupno na: https://www.ajjssnet.com/journals/Vol_2_No_3_May_2013/4.pdf. Pristupljeno: 4.04.2018.
21. Open Society Institute (2007). *Equal Access to Quality Education, Volume I*, Open Society Institute, New York
22. Praxis (2011). *Analiza glavnih problema i prepreka u pristupu pravu na obrazovanje pripadnika romske populacije u Srbiji*, Avantgarde print, Beograd
23. Prokić, M. (1992). Socijalno ekonomske karakteristike Roma u Jugoslaviji: U M. Macura (ur.) *Razvitak Roma u Jugoslaviji – Problemi i tendencije*, SANU, Beograd: str. 97-112
24. Raduški, N. (2004). Romska nacionalna manjina u Srbiji – demografske tendencije i problemi, *Migracijske i etničke teme* 20 (4): 433-445

25. Ringold, D. (2000). *Roma and the Transition in Central Europe: Trends and Challenges*, Clearance Center, Washington
26. RZS (2011). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011; nacionalna pripadnost, knjiga br. 1, Republički zavod za statistiku, Beograd.
27. Rydell, R. J., A.R. McConnell & S.L. Beilock (2009). Multiple social identities and stereotype threat: Imbalance, accessibility, and working memory, *Journal of Personality and Social Psychology* 96: 949–966
28. Spasenović, V. (2003). Vršnjačka prihvaćenost/odbaćenost i školsko postignuće, *Institut za pedagoška istraživanja* 3 (35): 267-288
29. Strategija za unapređenje položaja Roma u Republici Srbiji (2010). Dostupno na <http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2010/03/Strategija-SR-web-FINAL.pdf>. Pristupljeno: 2.06.2018.
30. Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji (2016). *Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2025. godine*. Beograd: Službeni glasnik RS.
31. Škorić, J. (2017). Ka socijalnoj inkluziji romske dece u obrazovanju. U: Ž. Milanović (ur.). *Konteksti*. Novi Sad: Filozofski fakultet, str. 593-605.
32. Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva (2016). Analiza primene afirmativnih mera u oblasti obrazovanja Roma i Romkinja i preporuke za unapređenje mera. Dostupno na: <http://socijalnouklucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2016/07/Analiza-primene-afirmativnih-mera-u-oblasti-obrazovanja-Roma-i-Romkinja-i-preporuke-za-unapredjenje-mera.pdf>. Pristupljeno: 15.05.2018.
33. Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (2009). Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja. Dostupno na : http://www.jjzkanjiza.edu.rs/files/Zakon_o_osnovama_sistema_obrazovanja_i_vaspitanja.pdf Pristupljeno: 23.06.2017.
34. Zuković, S. i J. Milutinović (2014). Podrška socijalno marginalizovanim grupama kroz pedagoško-savetodavni rad: primer romske populacije, *Specijalna edukacija i rehabilitacija* 13 (4). 415-431

SOCIAL RELATIONS AND POSITION OF ROMA STUDENTS IN PRIMARY SCHOOLS IN NOVI SAD

Summary: The introductory and theoretical part of paper shows a brief overview of the problem of Roma population in the Republic of Serbia. More precisely, we will see their positions, obstacles and challenges in educational system. Namely, paper presents and analyzes the results from already existing researches on the status of Roma children in schools and shows an unequal position of Roma pupils in the peer group. In view of this, that stereotypes are one of the main problems of Roma inclusion in educational system - paper also elaborated on the main theoretical perspectives of the concept „stereotypes”.

After that, the main research task of this paper is to examine and analyze the social relations and positions of Roma students within four primary schools in Novi Sad, two of which are in the city center, while two are from the periphery of the city, using sociometric techniques. The research involved 111 pupils from five grades of primary schools from the territory of Novi Sad, aged 11-12 (51 boys and 60 girls). Of the total number of pupils 10% are Roma children (11 Roma pupils).

Based on the obtained data we can conclude that Roma continue to be an ethnic group who are on the margins of the society, unaccepted and ignored. The position of Roma pupils

in elementary schools which located in the center of the city points to the existence and perpetuation of the problem of their inclusion in educational system. Their sociometric positons are unfavorable and refers on need for reconstruction of educational institutions. The results of the research also shows the difference of the position of Roma pupils in schools in the city center comapred to position of Roma pupils in the peripheral parts of the city. The first, there is a higher percentage of Roma children in the class, which is understandable because Roma settlements are mostly on the peripheral parts of the city. And the second, Roma pupils from peripheral parts of the city have a far more favorable status in group. The paper itself does not deal with the reasons of that, but it opens up possibilites for new issues and topics in the following works.

Key words: Roma students, peer group position, educational system, stereotypes

